

Ostpolitikken, fodnoterne og historiens dom

AF

JAN PEDERSEN¹

Rasmus Mariagers disputats aktualiserer atter spørgsmålet om hvorvidt man kan drage en lære – politisk eller moralsk – af historien. I historiefaget stræber vi efter en etisk informeret indsigt i begivenhedernes gang, båret af forståelse af aktørernes stilling, handlemuligheder, perceptioner og intentioner. En sådan indsigt må gerne øge vort beredskab i forhold til nutidens og fremtidens problemer. Målet er imidlertid hverken praktisk erfaringstilegnelse med direkte instrumentelt sigte, som i en kogebog, eller retorisk at trumfe en modstander i en værdiladet polemik, som i massemedierne og på de sociale medier. Historikerens indlevelse og engagement har form af en kontrolleret stillingtagen. Debatten om kontroversielle spørgsmål i fortiden former sig ideelt set som en rationel diskurs med deltagelse på tværs af ideologier og temperamenter. Spørgsmålet er om en fælles målestok er mulig.

Helmut Schmidt (1918-2015, tysk forbundskansler 1974-82) var en udpræget realpolitiker. Han havde samtidig en filosofisk-reflekterende tilbøjelighed og anlagde et syn på politik som måske kan være til hjælp i den politiske historieskrivnings kvasi-domfældelser. Ved vurdering af hvad der er rigtigt eller forkert, klogt eller tåbeligt, gavnligt eller skadeligt, er det bedst at nøjes med en omtrentlig, men til gengæld realistisk målestok. Schmidt mente, i tilslutning til filosofen Kants maksime, at politik er en stræben efter at nå moralsk rigtige mål ved hjælp af pragmatiske metoder. Det er dog ikke nok at være moralsk renfærdig, besidde god vilje og søge at handle i overensstemmelse hermed; proportionerne skal være i orden. „Øjemålet“ eller måske bedre „afmålheden“, dækkende en nøgtern distance til idealerne og et trænet blik for forholdet mellem målsætninger og virkemidler, hører med. Schmidt trak her på Max Webers kendte essay „Politik als Beruf“. Uden en fornuftsstyret overensstemmelse, en praktisk korrespondance mellem midlerne og det specifikke mål kan følgerne af den før-

¹ Dette indlæg er en let bearbejdet version af min opposition ex auditorio ved forsvaret d. 29. september 2017 for Rasmus Mariager: *Den vesttyske forbindelse. Studier i det sikkerhedspolitiske opbrud i Socialdemokratiet, dansk partipolitik og civilsamsfund, ca. 1976-1988.*

te politik blive kontraproduktive eller ligefrem ødelæggende selv om den moralske begrundelse ikke fejler noget.²

Jeg mener dette kriterium er relevant for vurdering af fodnotepolitikken. Afhandlingen er ikke på linje med denne vurdering, alene af den grund at forfatteren er tilstræbt neutral, dvs. ikke ønsker at fælde nogen dom.³ Ikke desto mindre leverer han et implicit, måske utilsigtet, men af samme grund også ureflekteret defensorat for fodnotepolitikken. Afhandlingen udmærker sig ved at eftervise hvordan denne fandt sin inspiration og sine rationaler i Socialistisk Internationales samtidige politiske linje. Det lægges så ydermere til grund at denne aktivistiske totalpolitik med globalt sigte og særdeles ambitiøse, man må sige idealistiske mål, udgjorde „Ostpolitikens anden fase“.⁴ Det indebærer at det i bund og grund var den samme politik som i den angivelige „første fase“: Rationalet, målsætningen og vejen frem til målet ændrede sig ikke, der var blot tale om en tilpasning til situationen efter gennemførelsen af de første trin. En reaktivering og revitalisering, som det skrives.⁵ Det kan let forstås sådan at hvis Ostpolitikken var god, så var dens påståede „anden fase“ også god, og hvis den var god, så var fodnotepolitikken også i orden, i hvert fald så langt at man ikke kan klandre nogen for at have troet på den og ført den ud i livet.

² „Kant schreibt in der Schrift Zum ewigen Frieden: „Wahre Politik kann also keinen Schritt tun, ohne vorher der Moral gehuldigt zu haben.“ Ich würde das heute auch umkehren wollen und sagen: Umgekehrt kann die Verfolgung sittlicher politischer Ziele ohne das „Augenmaß“ im Sinne von Max Weber möglicherweise zerstörerische Folgen haben. (Helmut Schmidt: „Maximen politischen Handelns“; Rede auf dem Kant-Kongress der Friedrich-Ebert-Stiftung am 12. März 1981, uddrag trykt i *die Zeit* 51/2008, her efter <http://www.zeit.de/2008/51/Nachdruck-Maximen>).

³ „Jeg håber imidlertid, at diskussionerne om den kolde krig i dansk politik og forskning ikke har indvirket negativt på mit arbejde, der gennem alle årene først og fremmest har været drevet af et ægte ønske om at forstå, hvorfor dansk sikkerhedspolitik blev omstridt i 1980'erne, og hvorfor Socialdemokratiet af alle partier i perioden valgte at føre fodnotepolitik“ (*Den vesttyske forbindelse*, s. 20).

⁴ „'Ostpolitikens anden fase'. Socialdemokratiet og sikkerhedspolitikken 1975-88“, s. 76, *Historisk Tidsskrift*, 2015:1, s. 69-116; „New Security Concepts and Transnational Party Networks, 1976-1983: The Socialist International, Scandilux, and the Overcoming of the Crisis of Détente“, s. 129, 130, 139f., 144, 151, 152, i: Oliver Bange & Poul Villaume (red.): *The Long Détente: Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s-1980s*, Central European University Press 2017, s. 127-152. Begge artikler indgår i afhandlingen.

⁵ „'Ostpolitikens anden fase'“, anf.st.

Derfor er der behov for at vurdere om den påståede kontinuitet er robust. Først kan man konstatere at begrebet „Ostpolitikens anden fase“ ikke er neutralt, men blev udmøntet af en af 1970'ernes og 1980'ernes førende SPD-politikere, Karsten D. Voigt (f. 1941),⁶ en parthaver i den tids politiske debat. Man kan ikke uden videre behandle Voigts påstand om en „anden fase“ som gyldig og sand for den indgik ved sin formulering i en politisk retorik. Ideer, diskurser, retoriske strategier og selvforståelser skal ikke ignoreres, men ukritisk at inkorporere vendinger fra denne del af undersøgelsesfeltet i eget vokabularium kan føre til en kortslutning mellem aktørernes forestillinger og hensigter på den ene side og på den anden side virkeligheden. Med virkeligheden mener jeg her den foreliggende situation som dannede ramme om og var genstand for de politiske handlinger – herunder sproghandlinger.

Willy Brandts Ostpolitik, drevet af tanken om forandring gennem tilnærmelse, var et virkeligt nybrud, trods vigtige tilløb i de umiddelbart foregående år og ansatser, specielt på det idémæssige plan, endnu tidligere.⁷ Brandts overtagelse af kanslerposten i 1969 medførte reorientering og endegyldigt brud med gamle dogmer. Det var en stjernestund for socialdemokratisk anført international politik. Det lykkedes at tilgodese flere væsentlige målsætninger på en gang i en situation hvor Forbundsrepublikken var udfordret. I storpolitikken stod barometret på afspænding. Hvis afspænding medførte en gensidig accept mellem supermagterne af modpartens hegemoni i egen sfære, kunne vesttyskerne frygte at målsætningen om genforening blev helt fortrængt fra dagsordenen. Med Ostpolitik kunne relationen mellem de to tysklunde imidlertid fortsat bearbejdes. At det skete gennem tilnærmelse i nære spørgsmål, indebar ikke vrangvilje over for, men tværtimod en støtte til supermagternes daværende afspændingsbestræbelse. Støttens form anfægtede ikke at Moskva var den centrale spiller på den anden side af jerntæppet. Forbundsrepublikkens engagement i den europæiske integration tabte heller ikke i troværdighed. Ostpolitik genererede snarere øget goodwill i Frankrig og andre steder hvor en enøjet bestræbelse på tysk genforening kunne ses som at hænge i bremsen med hensyn til samarbejde i Europa, måske endda

⁶ Sst.

⁷ Wolfgang Schmidt: „Die Wurzeln der Entspannung. Der konzeptionelle Ursprung der Ost- und Deutschlandpolitik Willy Brandts in den fünfziger Jahren“ s. 526ff, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, bd. 51 (2003:4), s. 521-563.

som et problematisk symptom på begær efter tysk genrejsning som hegemonisk magt.⁸

Denne fremstilling overdriver vel nok fordelene, men det er for at fremme forståelsen. Trods en de facto udgrænsning af genforenings-temaet, hvilket ikke var meningen,⁹ finder jeg det rimeligt at hævde at Ostpolitik var et stort politisk greb, succesrigt og med enorme positive konsekvenser. Det er dog ikke det væsentlige i sammenhæng med den debat jeg forsøger at rejse her. Det væsentlige er „afmåltheden“, det gyldne snit mellem mål og middel, og det realpolitiske sigte: Nok kunne humanitære, fredsvenlige, solidariske, internationalistiske med flere argumenter manes frem til støtte for Ostpolitikken, men det egentlige rationale var problemløsning i statens og borgernes interesse.¹⁰ Helmut Schmidts kriterium for god politik var med andre ord opfyldt.

Dette virker mindre indlysende i den såkaldte anden fase. Tidens, dvs. 1980'ernes, internationale socialdemokratiske politik var i mine øjne sympatisk nok for så vidt angår sine værdimæssige elementer, og det er uomtvisteligt at der går ideologiske og personmæssige tråde bagud. Men sammenlignet med Ostpolitikken – den ægte vare vel at mærke – var den mere diffus i sit sigte, universalistisk, mere idealistisk præget, uden samme tydelige forankring i pragmatiske målsætninger, mere tilbøjelig til at drive rundt uden stram kontrol af overensstemmelsen mellem mål og midler. Det gjorde ikke i sig selv politikken forkert, men det gjorde den sårbar over for historiens dom. Bestemte udmøntninger af den nye politiske hovedlinje ses af mange, især af politiske modstandere, men også i dele af forskningslitteraturen (og stiltiende blandt socialdemokrater) som excesser, f.eks. fodnoterne. I Tyskland gælder det overdrevent venskabelige og akkommoderende relationer med systemets folk i Øst (i øvrigt også fra CDU-regeringens side) – og dette endda få år før Murens Fald. Hvor beskæmmende.¹¹ Set fra denne vinkel kan man sige at mens Ostpolitik trods sine over-

⁸ Kimmo Elo: „European Integration and Germany's Ostpolitik: From *New Ostpolitik* to 'Strategic Partnership'“, s. 274-78, i: Morten Rasmussen & Ann-Christina L. Knudsen (red.): *The Road to a United Europe: Interpretations of the Process of European Integration*, P.I.E. Peter Lang 2009, s. 271-285; Helga Haftendorn: „Außenpolitische Prioritäten und Handlungsspielraum. Ein Paradigma zur Analyse der Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland“, s. 41f, *Politische Vierteljahresschrift*, bd. 30 (1989:1), s. 32-49.

⁹ James McAdams: „Revisiting the „Ostpolitik“ in the 1990s“, s. 51, *German Politics & Society*, hft. 30 (1993), s. 49-60.

¹⁰ Jf. Peter H. Merkl: „The German Janus: From *Westpolitik* to *Ostpolitik*“, s. 811f, 817f, *Political Science Quarterly*, bd. 89 (1974-1975:4), s. 803-824.

¹¹ „Revisiting the „Ostpolitik“ in the 1990s“, s. 49f., 52f, 55.

bevisende resultater klingede af på en tragisk tone da Den Kolde Krig blev genintensiveret i 1979, endte den „anden fase“ – og fodnotepolitikken – som farce et lille årti senere.

Nøgternt betragtet var det nok ikke så slemt. Der er foretaget langt værre handlinger i det godes navn. Politikken sårbarhed i historisk lys udspringer ikke af det man gjorde, og beror ej heller på at politikken mislykkedes. Den udspringer af manglen på effektiv og solid forbindelse mellem høje målsætninger og kyniske eller opportunistiske handlinger, i den aktuelle sammenhæng chikanen mod regeringens eksekvering af sin sikkerhedspolitik. Den pragmatiske neksus, guidet af langsigtede principper for politisk adfærd, var svag. Helmut Schmidts kriterium for god politik var ikke opfyldt i den såkaldte anden fase. Det må indehaverne af den politiske arv fra dengang leve med. Påberåbelse af ubrudt kontinuitet i politikken fra 1966 og frem hjælper ikke på det.

Så meget om begrebet Ostpolitikens anden fase. Et større problem er hvad denne forskel mellem politisk stil i 1960'erne og 1980'erne i grunden skyldtes. Hvorfor udviklede Socialistisk Internationale en idealistisk, overambitiøs generallinje med globalt sigte under den vidtløftige label *Common Security*? Hvad drev dem til at forsøge at applicere den ny overordnede forståelse i praksisnære forsvarspolitiske tiltag i stedet for blot på det idémæssige plan? Afhandlingens svar søges i at de socialdemokratiske partier i Europa var politisk trængte og i land efter land mistede regeringsmagten. Frustrationen over tabet af kontrollen over statsapparatets ressourcer var stor, men det internationale partisamarbejde fungerede som en nødplatform for politikudvikling og indflydelse. Hermed antydes også – men siges aldrig direkte – at foreningen af regeringsmæssig ansvarsfrihed og ønsket om flere vælgere fremmede en opportunistisk taktik.¹² Alt i alt ligger svaret i den politiske konjunktur, må man forstå. Bortset fra en ikke nærmere udfoldet henvisning til 1950'erne og -60'erne som den (nu forbigangne) „socialdemokratiske æra“¹³ siges ikke noget om mulige videre bevæggrunde.

Forklaringen er utilfredsstillende fordi den ikke kommer ind på den nye linjes kerneårsag, ud over at lederne af Socialistisk Internationale faktisk mente hvad de sagde – den taktiske dimension ufortalt. Denne præmis gælder gennemgående i afhandlingen. De fandt at sikkerhed, miljø og udvikling, sammentænkt på globalt plan, var ve-

¹² „Ostpolitikens anden fase“, s. 76, 85, 113; „New Security Concepts and Transnational Party Networks, 1976-1983“, s. 137.

¹³ „New Security Concepts and Transnational Party Networks, 1976-1983“, anf.st.

jen frem, og der var betydelig tilslutning i de nationale partier. Mange var enige. Men hvorfor var de enige? Hvordan havde det igangværende epokeskift forandret det politiske landskab? Og endelig: Var forandringerne et sammenløb af mange omstændigheder, der danner en kompleks, irreducibel kontekst, eller er det muligt og rimeligt at fremsætte en strukturelt orienteret forklaring, dvs. en kondensering og forenkling af de rådende spændinger og dynamikker? Der skal som afslutning gøres et kortfattet forsøg i sidstnævnte retning:

Socialdemokraterne led i slutningen af 1970'erne og op gennem 1980'erne svare kvaler i forsøget på at definere et nyt politisk projekt og en ny politisk identitet. I 1960'erne og i første halvdel af 1970'erne lå de socialdemokratiske partiers eksistensberettigelse og definerende målsætninger stadig i forsvaret for lønmodtagernes interesser via fagforeningerne og opbygningen af velfærdsstaten. Det blev der nu vendt op og ned på, tydeligere og tydeligere i løbet af 1980'erne. Den økonomiske krise havde været en tur forbi og ramte hårdt fordi efterkrigstidens vækst- og lønstigningsorienterede klassekompromis havde undergravet sig selv.¹⁴ Kursen var nu sat mod udbudsøkonomi; tidligere paroler havde mistet deres appel; og den sociale struktur, herunder relationerne på arbejdsmarkedet, var under forvandling. Man søgte en ny identitet og troede en tid lang at finde den i temaer som fred og udvikling. Det gjaldt ikke kun de socialdemokratiske partier, men også store grupper blandt disse partiers eksisterende vælgere, foruden deres potentielle vælgere, nemlig den ungdom og studentermasse som få år forinden havde været kapitalismekritikere, men nu ledte efter en ny sag som på det politiske niveau kunne give livet retning og mening.¹⁵ Fredsbevægelsen blev i den situation en katalysator. Dele af socialdemokraterne, sammen med den venstredrejede ungdom og progressive opinion, benyttede i 1980'erne, i Tyskland som i Danmark, kampen for nedrustning som midlertidig platform. Opholdet dér var led i overgangen til et mere stabilt re-orienteret politisk landskab, hvor afrustningspolitik og fredsbevægelse kun spiller en beskeden rolle. Overgangsfasens historiske signifikans blev forstærket af at det økonomisk-socialt betingede opbrud løb sammen med storpolitiske forandringer.

¹⁴ Barry Eichengreen: *The European Economy since 1945: Coordinated Capitalism and Beyond*, Princeton University Press 2008, s. 223f, 257, 266f., 292.

¹⁵ Jf. Stephen F. Szabo: „The German Social Democrats and Defense after the 1987 Elections“, s. 56f., *SAIS Review*, bd. 7 (1987:2), s. 51-62.